

“I dreamed I met a Galilean...” avagy álom és valóság egy magyar szakkönyvtárban

Pilátus álma a folytatásban ezt mondja: “He had that look you very rarely find”* (olyan benyomást tett, amilyennel csak nagyon ritkán találkozunk). Nos, ami a könyvtárak számítógépes támogatását illeti, olyan szoftverrel, amely minden könyvtári terület kívánalmait maradéktalanul kielégítene, éppenséggel egyáltalán nem találkozunk. Mégis mindnyájan ilyenről álmodunk.

Az alábbiakban egy számítástechnikus kísérletet tesz, hogy rendszerezze a fellépő igényeket, megválaszoljon bizonyos kérdéseket – ugyanakkor nyitva hagyjon másokat – , s végül egy konkrét rendszeren illusztrálja elveit a gyakorlatban. Szerénytelen neki-rugaszkodására magyarázat, hogy tíz évet töltött számítástechnikusként könyvtárakban, jelenleg az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum (OPKM) számítástechnikai osztályát vezeti. Előrebocsátja még, hogy az illusztráció korántsem mindig pozitív; a rámutatás módja gyakorta ez: és az elvileg szükséges szolgáltatás sem valósult meg ez esetben.

Hat esztendőre tehető körülbelül az az időtartam, amely alatt a számítástechnikai szakma érdeklődése a könyvtárak felé fordult Magyarországon. Ma ott tart a könyvtáros, hogy akár gazdagnak is mondható kínálatból választhat, amikor könyvtára szoftverellátása érdekében a “piacra” indul. Ez alatt a hat esztendő alatt jelentek meg a piacokon azok a magyar fejlesztések, illetve külföldi adaptációk, amelyek az említett kínálatot jelentik. Darwini időket élünk, egészen bizonyos, hogy a jelenlegi párhuzamosságok közül a legtöbb zsákutcának bizonyul majd, mégsem kár ezekért az évekkért: könyvtárosok és számítástechnikusok rengeteget tanulnak egymástól. A számítástechnikus már nagy biztonsággal meg tud különböztetni kis könyvtárakat valamivel nagyobb könyvtáraktól, a piac már kimondott célszoftvert kínál az iskolaiaknak [1]. S itt még valami: *Számítástechnika a magyar egyetemi könyvtárakban '91* címmel konferenciát tartottak az egyetemi könyvtárak, a nagy szakkönyvtárak és az OSZK képviselői. Itt az egyik szekció (*Számítástechnika az egyetemi könyvtárakban*) munkája során vetődött föl a kérdés, hogy elképzelhető-e egy központi, átfogó koncepciónak alárendelt nagy, egységes rendszer kivitelezése. A kor darwini jellegéből eredően úgy véljük, a válasz most az, hogy egyelőre nem.

Alapfogalmak

Sok kísérlet született, hogy átfogó igény-, illetve szempontlista jöjjön létre arról, mit is várjon a

könyvtáros a szoftvertől. Például a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Központi Könyvtárának *számítógépes koncepciója*, amely bevallottan vásárlás-előkészítő átgondolásként jött létre [2]. A Magyar Könyvtárosok Egyesülete és a Könyvtári és Informatikai Kamara Számítógépesítési Tanácsadó Bizottsága (közismert nevén a Tolnai-féle bizottság) is kidolgozott ilyen szempontrendszert. Hasonló törekvésünkben a vezérfonalat az fogja adni, hogy a szoftvernek hol és milyen módon kell leképeznie a könyvtári valóságot, tehát a konkrét tárgyakat és konkrét eseményeket.

Egy külön fölkerésre írt összehasonlító szakvélemény vezérfonala szerint a megcélzott szoftvernek négy nagy területen kell a könyvtárosi munkát segítenie: a szerzeményezés, a feldolgozás, a szolgáltatások és az adminisztrációs tevékenység területén [3]. Elfogadva ezeket a kategóriákat, kicsit messzebből próbáljuk megközelíteni a kérdéskört.

Általában a *könyvtár* szót fogjuk használni, tekintet nélkül arra, hogy az illető intézmény milyenfajta dokumentumot gyűjt. *Könyv* tehát a hanglemez, a videoszalag, a CD stb. A könyvet leltári értelemben vett tételként a *monografikus egység* szóval fogjuk azonosítani. Monografikus egység egy könyv a behajtogatott térképpel, hanglemezzel, floppyval, egy periodikum egy száma; mindaz, amit a bolt egy tételként ad el. Szemben a monografikus egységgel, a *bibliográfiai egység* a könyvtári keresés tárgya: egy cikk, egy tanulmány, esetleg egy könyv. Arra utalunk tehát, hogy a bibliográfiai egység és a monografikus egység esetlegesen egybeeshet.

E két nagyon lényeges fogalom közül a monografikus egységgel számol a szerzeményezés, a szolgáltatások közül elsősorban a kölcsönzés, illetve az adminisztráció. Bibliográfiai egységgel számol ugyanakkor a feldolgozás, valamint az olyan szolgáltatások, mint a témafigyelés, és a különböző papír- és nem papíralapú outputok kibocsátása.

Újabb fogalmat vezetünk be: a monografikus egységek olyan csoportjait kell definiálnunk – vállalva a tautológia veszélyét – , amelyekben teljesen egyforma monografikus egységek foglalnak helyet. E csoportok tagjai ebben a vonatkozásban a *példányok*. Ezek vagy egyazon kiadás ténylegesen egyforma

* Tim Rice: Jézus Krisztus szupersztár.

példányai, vagy változatlan utánnyomások, fénymásolatok, elektronikus másolatok (floppyk, hang- és videoszalagok).

Kulcsfogalom továbbá minden bibliográfiai egység esetén a *monografikus kapcsolat*, tudniillik az az információ, hogy az illető bibliográfiai egység mely monografikus egységcsoportban található.

Egy könyvtári számítógépes rendszernek ezen alapfogalmak leképezésére alkalmasnak, mégpedig mind az egységek, mind a viszonyok vonatkozásában rugalmasan változtathatónak kell lennie. A változtatás szükségessége adódhat a természetes használat során könyvtárosi tévedésből, esetenként kampányszerűen (selejtezés), vagy bizonyos rendszerességgel (folyóirat-kötészet).

Mind a monografikus, mind pedig a bibliográfiai egységeket reprezentáló számítástechnikai "micsodákat" a könyvtáros hozza létre. E buta szót most az egyszer azért alkalmazzuk, hogy rávilágítsunk: nem érdekes, hogy a reprezentáció egy számítástechnikai értelemben vett *rekordban* testesül-e meg. A könyvtáros szempontjából csupán az a lényeges, hogy mindkét egység valamilyen *egyedi azonosító* segítségével összetéveszthetetlenül megnevezhető legyen, e megnevezés segítségével elővehető, módosítható legyen, és a legközelebbi elővételnélkor a korábbi módosítások ott legyenek. Hogy ezt aztán hány fájlba szervezett hány rekord segítségével oldja meg – legyen a szoftveres gondja. Hogy a továbbiakban beszélni tudjunk róla, most maradjunk mégis annyiban, hogy a fent említett micsodák a rekordok.

Tehát eszerint a könyvtáros monografikus és bibliográfiai rekordokat hoz létre. A könyvtáros megközelítése nyilvánvalóan a monografikus egység felől indul ki, hiszen ez a kézbe vehető. Azt a tevékenységet, amelynek során a könyvtáros megalkotja a monografikus egységhez (illetve az ezen példány által reprezentált egységcsoporthoz) tartozó bibliográfiai egységeket, *feltárásnak* nevezzük.

Amikor a készülő bibliográfiai egység olyan, hogy egybeesik a monografikussal, monografikus bibliográfiai egység születik – ez a *monografikus feltárás*. Amikor a feltárás során egy monografikus egységből több bibliográfiai egység keletkezik – ez az *analitikus feltárás*.

Munkahipotézisünk, hogy e két feltárási móddal *minden* leírás elkészíthető. A szerző nem találkozott még kolligátumokat nyilvántartó könyvtárakkal, úgy tudja, hogy modern anyagot gyűjtő és szolgáltató könyvtárakban nem fordul elő ilyesmi – a kolligátum mint monografikus egység a muzeális állománnyal dolgozó könyvtárakban lép fel –, mégis úgy gondolja, hogy a kolligátumok kérdésköre is kezelhető az analitikus feltárás fogalmával.

Alapelvek

- ▶ Tízezer egység alatt *számítógép fölösleges*. A könyvtáros munkája gyorsabb, asszociatívabb

minden területen, mint a számítógép. A gép csak kerékkötője, nem segítője lenne.

- ▶ Kifejezetten *könyvtári célrendszer*t, és nem általános alkalmazásgenerátort szeretnénk. Látszólagos előny általános érvényű relációkezelők és "információnavigátorok" (TINLIB) esetén, hogy matematikai tisztaságukból adódóan szinte "mindent" meg lehet bennük csinálni. Ez valójában dupla hátrány: egyrészt a leszállított szoftverek "üresek", a konkrét alkalmazás kiépítése nagy, nehéz feladat, sokáig tart, nem vezet mindig helyes értelmezésre, végül az azonos szoftver különböző adaptációira az édesanyjuk sem ismer rá (vagyis nem teremti meg a könyvtárosok számára azt a lehetőséget, hogy egy nyelven beszéljenek); másrészt a tiszta logikai bőkezűség elméleti hibákhoz vezethet: olyan konkrét kombinációkat is megenged a nagy általánosság következtében, amelyek a könyvtári gyakorlatban nem léteznek.
- ▶ A szoftvernek *modularizálnak* kell lennie. Az egyes moduloknak legalábbis a számítástechnikusok nyelvén érthető, tiszta, nyílt, könnyen paraméterezhető *interfészsel* kell egymás felé fordulniuk, arra az időszakra gondolva, amikor a darwini kor elmúltával különböző szoftvergyártók egy-egy moduljáról bizonyosodik be, hogy jobb a többinél. Ekkor a könyvtáraknak lehetőséget kell kapniuk arra, hogy egy ilyen értelemben "tarka" szoftverkonfigurációt válogassanak össze.
- ▶ A moduloknak nem halmazz, hanem *rendszer*t kell alkotniuk. Cél a lehető legnagyobb fokú integráltság elérése. Nem tekinthető rendszernek, ha csupán annyit mondhatunk, hogy a modulok képesek egymás mellett dolgozni. A moduloknak *tudniuk kell egymásról*, azaz a bármelyikükben föllépő információnak azonnal meg kell jelennie a többiben.
- ▶ A szoftvernek *hálózatosnak* kell lennie. Nem mond ellen a hálózatoság feltételének, ha vannak a könyvtári folyamatok között olyan, nem mindnapos folyamatok, amelyek úgynevezett *stand-alone* üzemmódot kívánnak meg. De a mindnapos feladatok (adatbevitel, tájékoztatás, kölcsönzés) terén a hálózatoság elengedhetetlen.
- ▶ Ma még egyetlen igényes könyvtár sem mondhat le a *papíralapú outputról*. Külföldön üzemelő nagy könyvtári rendszerek (TINLIB, VTLS) bemutatóin az előadó értetlenül áll a cédulaoutput magyar igénye előtt. A nagy integrált könyvtári rendszerek fejlesztői és üzemeltetői önellentmondást látnak abban, hogy egy könyvtár akárcsak bizonyos mértékű papíralapú adatszolgáltatásra rendezkedjék be. A nagyon primitív listák, amelyeket ezek a rendszerek nyomtatni képesek, legfőképpen a legyszerényebb állomány-nyilvántartási igényeket elégítik ki. Nekünk, mai magyar könyvtárosoknak és számítástechnikusoknak azonban tudomásul kell vennünk, hogy például a bibliográfiakeresés a szoftver része kell, hogy legyen. Igényes

szoftver pedig nem lökhet oda egy szövegfájl a könyvtárosnak, hogy "na ezt mondjuk Word-del tovább csöcsálhatod".

- ▶ Bármilyen formában találkozunk is a könyvtárhasználó a könyvtár szolgáltatásaival (online katalógus avagy bibliográfiák), *mindig a teljes állományból* kell a szolgáltatást kapnia. Sőt ha lehetséges, hasonló szakterületek könyvtáraival esetleg együttesen épített, *osztott katalógusba* nyerjen betekintést. A könyvtárhasználót ugyanis nem érdekli, hogy a számára szükséges információ könnyben, folyóiratban avagy egyetemi doktori disszertációban jelent-e meg. Tarthatatlan az a számítógépes gyakorlat, amely az egyes könyvtárak esetleg ilyen szempontok szerint kialakított katalógusait igyekszik lemásolni.
- ▶ Ismerje a program az ISO 2709 adatsereformátumot. Idetartozik még, hogy mind az import, mind az export során adjon módot a tag-ek (hívójel) cseréjére. Sok könyvtár, amely valamiféle szoftver üzembe állítását tervezi, már nem a nulláról indul. Bosszantó tékozlás lenne az egyszer már rögzített adatokat bárkivel újra begépeltetni.
- ▶ A szoftver legyen a végtelenségig *engedékeny*. Minden funkciója könyvtárosi kezdeményezésre lépjen életbe; legföljebb ajánlásokat tegyen, amelyeket a könyvtáros könnyen felülbíráhat, módosíthat.
- ▶ A szoftver legyen nagyon *kényelmes*. A könyvtáros által egyszer begépelte betű a legnagyobb érték. Soha semmit nem szabad kétszer rögzíttetni. A kényelmesség elvéhez tartozik, hogy amit a program magától is tudhat, azt nem kérdezi. Nem illik például megkérdezni, hogy színes avagy monokróm a képernyő, nem illik megkérdezni, hogy sikeres volt-e egy előző futás stb.
- ▶ A szoftver végül legyen *hibátlan*. Furcsa talán, hogy ilyemint követelünk meg, amikor tudjuk, hogy "hibátlan szoftver nem létezik". Persze, de elvárható, hogy a fölfedezett, nyilvánvaló hibákat a fejlesztők javítsák ki. Megkerülő trükkök ajánlata, szájról szájra hagyományozása kőkorszaki módszer; nem szabad megengedni, hogy könyvtárak ilyesmivel éljenek.

Alapelv még a *főlkészült könyvtár* elve. A könyvtárnak legyen egységes szellemisége. Ez tükröződik vissza a címléírások homogenitásában, a szakozásban, valamint a feldolgozás és tájékoztatás összhangjában. Lehetetlen dolog, hogy a könyvtár olvasószolgálatát tájékoztatlan legyen például a szakozók munkáját irányító vezérelvek felől. E tekintetben a szoftver természetesen minden szükséges segítséget adjon meg, de a könyvtárnak tisztában kell lennie azzal, hogy a hiányzó koncepciót egy számítógép és egy program soha nem fogja pótolni. Ha szabad, kimondunk itt valamiféle *rangsort* is, mellőzve a szóban megbújó pejoratív jelentést: a rendszer szempontjából első a könyvtáros, ezen belül is első a feldolgozó könyvtáros, és csak második az olvasó. Erdemi feldolgozás nélkül nincs megfelelő tájékoz-

tatás. Nem hiszünk azoknak a könyvtáraknak a hatékony munkájában, amelyekben a – belátjuk, túlterhelt – könyvtáros valamely ellátási csatornából érkező cédulahalmazt behányja a fiókokba –, ha ugyan van ennyi ideje. Az olvasót, aki végül is a könyvtár létének értelme, magas színvonalú könyvtárosi munkával kell megtisztelni. A számítógépes támogatással nem lehet közvetlenül az olvasót megcélozni; az effajta támogatás előnyeit élvezze az olvasó a könyvtáros munkáján, illetve a könyvtár nívós szolgáltatásain keresztül (például következetesen, igényesen szakozott, lényegre törő tartalommal kitöltött, számítógéppel szerkesztett annotált bibliográfiák formájában).

Származtatott elvek

A modularizáltság elvének megfelelően szükséges egy modul, amely ellát minden olyan feladatot, amely akár egy cipőfelsőrész-készítő kisszövetkezetben is felmerülhetne: állomány-nyilvántartás, -gyarapítás, -apasztás, statisztikák, kimutatások, leltár, pénzügyi feladatok stb.; csupa olyasmi, amiből "nem derül ki", hogy éppen könyvtárral van dolgunk.

A határok természetesen nem élesek: a fenti képeletbeli modul feladatkörének határai is elmosódnak; gondoljunk például arra, hogy az átgondolt deziderálás, koncepciózus gyarapítás a könyvtár legmélyebb könyvtári feladatai közé tartoznak, jóllehet e folyamatok során lépnek föl olyan kérdések, mint a számlák adminisztrálása, átutalási meghagyások nyomtatása stb. A tanulság ebből az, hogy egy integrált könyvtári rendszernek egyik modulja sem használható mechanikusan. Annyi mindenesetre világos, hogy a monografikus egységeket külön leltári tételként kezelő – nevezzük így – *leltári* modulnak szerepelnie kell a modulok között. Annál is inkább lényeges e kérdés, mert ha egy minden igényt kielégítő, ilyen kvázi kereskedelmi modullal rendelkezünk, ez mindenféle időszaki kiadványra is alkalmazható kell, hogy legyen, hogy helyettesíthesse a hagyományos felfogásban készülő érkeztetési (KARDEX) programokat.

Itt a leltárról szólva kell kijelentenünk valamit. *Nem szempont* egyetlen könyvtári rendszer megítélése terén sem, hogy a rendszer – úgymond – "tudja-e" a vonalkódot. A vonalkódtechnika lényege, hogy a szükséges hardver a számítógép billentyűzetének csatlakozásába illeszkedik, a vonalkód leolvasása után a leolvasott számjegyek bebillentyűzését szimulálja. A csatlakozódobozon van egy kapcsoló, melynek állásától függően még egy **Enter** leütését is szimulálja. Minden olyan szoftver, amely képes rá, hogy ugyanezeket a számjegyeket billentyűzetről fogja – márpedig másképp alig képzelhető el –, alkalmas a vonalkód használatára. Igazi problémát a vonalkód – pontosabban az etikettek – *előállítás*, *felrakása* fog jelenteni, de ez nem számítástechnikai kérdés. Idáig a tények, És most, kedves olvasó, en-

gedjen meg egy szubjektív véleményt. A vonalkód "szent tehén", amely a modern könyvtár kényszerítő szimbóluma lett. Valóban látványos, elsősorban az olvasószolgálatban, ahogy a könyvtáros (mint a Wash & Go-reklámban: "csak megmosom a hajam, és már indulok is") csak végigrántja a fényceruzát az olvasójegyen és a könyvön, s ezzel mindent elintézt. Mégis úgy véljük, nem tart sokkal tovább néhány számjegy (betű!) begépelése, s ezzel rengeteg kínlódástól lehet megszabadulni. A vonalkód ott térül meg igazán, ahol a gyártó már felruházta a gyártmányt – esetünkben a nyomda a könyvet – a kóddal. A könyvtárak manufakturális eszközeikkel, halovány tús nyomtatóikkal csak gyötrődnek. Azután, ha a könyv belsejébe ragasztjuk, a könyvet az olvasószolgálatnak ki kell nyitni, ami jelentős idővesztés éppén annak a fetiszizált sebességnek a rovására, melyért az egész vonalkódcirkuszt bevezettük. Ha pedig a külsejére, akkor, amikor a raktáros harmadszor teszi vissza a könyvet a helyére, az etikett szépen felpöndördik...

Most a dolgok logikája szerint az adatbeviteli modulra kellene rátérnünk, hivatkozási okból a *központi adatbázis-kezelő* kérdését mégis előremeljük. Evidens, hogy változó mező-, és ebből következően rekordhosszúság kezelésére berendezkedett adatbázis-kezelőt kell választani. dBASE-zel operálni naivitás. A tetszőleges hosszúságú mezőtartalom például azért is követelmény, mert számos könyvtár kíván referátumot csatolni a bibliográfiai leíráshoz, jótékonyan növelve ezzel az olvasószolgálati munka hatékonyságát. A központi adatbázis-kezelő nyújtson lehetőséget a három legfontosabb invertálási technika alkalmazására: a teljes mező invertálására, valamint a darabolójeles, illetve a zárójeles kiemelési rendszer alkalmazására. Különleges körülmények között szükség lehet rá, hogy az adatbázis-kezelő az invertálási függvény erejéig szoftveres interfészt nyújtson a felhasználói inverterrutin számára.

Egy jó, sokrétű szolgáltatást nyújtó *adatbeviteli modul* kell támogatni a feldolgozás fázisait. Kijelenthetjük, hogy csak menüs-ablakos *full screen* technikát alkalmazó szoftverek jöhetnek szóba. Az adatbevitelnek alkalmasnak kell lennie arra, hogy csak azokat a mezőket jelenítse meg, amelyeket az illető adatbeviteli feladat igényel, más szavakkal, hogy többféle adatbeviteli űrlapot különböztessen meg. Semmilyen azonosítást nem adhat automatikusan, de minden azonosítási rendszert el kell fogadnia. Mind a monografikus, mind a bibliográfiai egységek azonosítóit a könyvtár alakítja ki és adja meg. E megadott azonosítónál fogva az adatbevitel során a könyvtárosnak mindig legyen módja a félkész rekordot elővenni és javítani. Nem eldöntött kérdés, hogy a feldolgozás alatt álló rekord megjelenjék-e az olvasószolgálati oldalon. A mi véleményünk az, hogy ez nem kívánatos. Ha a szoftvert használó könyvtárnak ugyanez a felfogása, a szoftvernek ezt a kérdést meg kell oldania.

Új rekord fölvétele előtt a könyvtárosnak meg kell tudni győződnie arról, hogy a fölfektetni kívánt monografikus vagy bibliográfiai egység nincs-e már bedolgozva. Az a tapasztalat, hogy a monografikus egységek leltári (raktári) száma szerinti azonosítás megfelelő védelmet nyújt ezen a téren, mert ez a jelzet bebélyegezve, -írva, -ragasztva, vagy valami módon rögzítve van a monografikus egységhez mint tárgyhoz. A bibliográfiai egységek rekordjainak azonosítóit ugyanakkor célszerű úgy kialakítani, hogy a monografikus kapcsolat tükröződjék mindjárt az azonosításban.

Nagy Annával egyetértve úgy látjuk, hogy a feldolgozás során dől el, hogy jó vagy zilált könyvtári állomány alakul-e ki [3]. Itt kell a legtöbb konzekvens támogatást megadni a könyvtárosnak. A könyvtár szokásainak megfelelően kialakult már, hogy az adatlap, illetve az adatlapok mely mezői igényelnek speciális kitöltést például egy bibliográfiai vagy szakirodalmi tájékoztató kiadvány megfelelő belső szerkezetének, mutatóinak kialakítása érdekében. Nem hátrány, ha a szoftvernek megvan az a képessége, hogy az ilyen kitüntetett mezőkre valamilyen vizsgálatot (egyszerű szintaxis) el tud végezni. A leghatékonyabb támogatás viszont a mindenkor lehetséges inputválaszték felkínálása. Ilyenek a szerzők nevei, a testületi szerzők egységesített nevei, a különböző kiadási adatok, mint földrajzi nevek, a kiadók nevei stb. Másfajta támogatás lehet, ha a könyvtárosnak módjában áll gyakran előforduló rekordok úgynevezett mintarekordjait (*szkeletonjait*) lehívni, ilyen mintarekordokat definiálni és törölni. Ugyancsak gyakori kíváncsi, hogy a meglévő rekordokat másolni lehessen, majd az eltérő mezőket kijavítani.

Minden címléírói szempontnál azonban összehasonlíthatatlanul fontosabb az efféle segítség a szakozás területén. Hogy a szakozó a tárgyszavakat csak egy előre adott tezauszszóból választhassa, s abban a tezauszokban megszokott módon bolyonghasson, keresve a legmegfelelőbb kifejezést. Hogy azokban az esetekben, amelyekben az osztályozás nemcsak a bizonyos fokig relevánsnak ítélt tárgyszavak felsorolásából áll – esetleg a relevancia csökkenő sorrendjében –, hanem a megadott tárgyszavak közti olyan ad hoc relációkat is tartalmaz, amelyeket a könyv jelöl ki, nos, az ilyen szakozórendszereket alkalmazó könyvtárakban az adatbeviteli modul csak a megengedett relációfajtákból engedjen építkezni. Elvárás lehet a nem túl távoli jövőben, hogy eme relációkat egy morfológiai elemző beépítésével természetes nyelvű magyar mondatokból igyekezzék kibontani.

Talán evidencia, mégis megemlítjük, hogy *egy nyelven kell osztályozni*. Idegen nyelvű irodalmat gyűjtő könyvtárak is legjobban teszik, ha magyarul osztályoznak.

Az adatbevitelhez kívánkozik még egy megjegyzés. Fel szokott merülni a kérdés, hogy a szoftver a beviendő *utalókat* esetleg speciális utalórekordokban

tárolja-e. A válasz az, hogy az utalózás szükségtelen. Jellegetesen névváltozatok utalozására szokott sor kerülni a hagyományos katalógusszekrényes rendszerekben. Itt az utaló célja az, hogy az olvasót egy másik fiókhoz küldje. Online katalógus esetén az olvasó (avagy a könyvtáros) egy terminál előtt ül, itt az utalók értelmüket veszítették. Névváltozatok feltüntetésére rendelkezésre áll a *Melléktétel* mező; ezt az adatbázis-kezelővel kereshetővé (invertálhatóvá) kell tenni. Azokban a könyvtárakban, amelyekben a számítógépes rendszer fejlesztésével párhuzamosan szekrényes rendszereket is üzemeltetnek, joggal várják el a számítógéptől a katalóguscédulák előállítását. Itt külön utalócédulák beállítása helyett egyszerűbb az illető mellékletnél is elhelyezni a cédula egy másolatát.

Rátérünk a *szolgáltatásokra*. Korábban elmondtuk már, melyek az általános kívánalmak a központi adatbázis-kezelővel kapcsolatban. A tájékoztatásnak ez az alrendszer a tulajdonképpeni munkaeszköze. Ennek kapcsán, mint a komplex rendszerrel kapcsolatos egyik feltételt kell megfogalmazni, hogy adjon lehetőséget az adatbázis *olvasói jogosultságú* kezelésére. Ez a jogosultság csak a keresésre és az adatok megtekintésére adhat engedélyt, a megváltoztatásukra nem. A keresésnek a megszokott szolgáltatásokat kell nyújtania: Boole-algebra alkalmazhatósága, tezauruszon keresztüli belépés stb.

Nagy Anna szerint "fel kell adni azt az álláspontot, hogy a szoftver csak a könyvtáros számára készül". Ez egyfelől igaz. Másfelől azt a várakozást sem szabad táplálni, hogy a számítógép megjelenésével az olvasó odaültethető valamelyik terminál elé, hogy boldoguljon, ahogy tud. Említettük már, hogy alapelv a konzisztens szellemiségű könyvtár elve. Ennek képviselője az olvasószolgálatban dolgozó könyvtáros, aki mint ilyen, sohasem lesz kiiktatható.

A *témafigyelés (SDI)* kínálja a legszebb lehetőségeket. Jól használható a távolságfogalom segítségével könyv és profil között. E távolságfogalom segítségével úgynevezett tapasztalati klaszterek kialakítása, melyekből származó információ visszacsatolható a tezauszépítésre, és ennek révén magára a távolságfogalomra. Nem csoda, ha e területen jeleskednek a fejlesztők. Itt, az elvek között csupán annyi technikai megjegyzés kínálkozik, hogy valamilyen módon biztosítani kell, hogy a figyelés csak az új beszerzésekre szorítkozzék akkor, ha a könyvtár párhuzamosan retrospektív feldolgozást is végez közben. Ügyelni kell továbbá arra is, hogy a megrendelő egy tételről csak egyszer kapjon értesítést.

A *kölcsönzési rendszer* is az olvasószolgálat programmodulja. Ennek a rendszernek a szempontjából célszerű az olvasószolgálatot a könyvtár és az olvasó közötti összekötő szerepben elképzelni. Ez különösképpen akkor indokolt, amikor a könyvtár sok külső raktárral dolgozik, és az olvasó nem szolgálható ki közvetlenül az igény érkeztekor.

A kölcsönzési rendszer a monografikus egységekkel operál. A rendszernek biztosítania kell, hogy

minden egységcsoporthoz *pontosan egy* bibliográfiai leírás tartozzék, és a csoport minden példányre-kordjára ez a bibliográfiai leírás vonatkozzék. A keresés eredménye a csoport – még akkor is, ha az eredeti keresés célpontja egy bibliográfiai egység volt (ilyenkor ennek monografikus kapcsolata révén) –, ugyanakkor a kölcsönzési rendszer egysége a példány. Vannak könyvtári rendszerek, amelyek a példányokat kölcsönzési szempontból is megkülönböztetik (ALEPH, VTLS), s e megkülönböztetést a példányrekordokon már az adatbevitel során jelölni kell. Mi úgy gondoljuk, hogy az effajta megkülönböztetés fölösleges. Bevezethető ugyanis a *kölcsönzési rendszeren kívüli foglaltság* fogalma. Ha egy példánynak ilyen foglaltsága van, akkor nem kölcsönözhető, számítástechnikai értelemben ugyanazért, amiért egy kikölcsönzött példány sem kölcsönözhető. Minden más esetben pedig a példányok ekvivalensek. Egy konkrét kölcsönzési esemény során nem az éppen utunkba akadt példány fogja eldönteni, hogy az olvasó hány napra viheti haza a példányt, hanem a könyvtáros. Ő ismeri az aktuális forgalmi helyzetet, a könyv keresettségét, tudja, hány példány van még bent, mennyi van kint. Tudja, hogy vizsgaidőszak van-e, jön-e többnapos ünnep. Végül, ő tudja, mennyire kedveli azt az olvasót... Csupa számítástechnikai eszközzel megragadhatatlan szempont.

Kölcsönzési rendszerektől megszokott elvárás, hogy *előjegyzést* vegyenek fel, ha nincs kölcsönözhető példány. Nagyon lényeges elv, melyet sajnos nem minden program követ, hogy az előjegyzés nem a példányra, hanem az *egységcsoportra* vonatkozik. Több alkalmazásnál (PCLIB, TINLIB) fölmerült az igény, hogy az olvasói online katalógusból előjegyzés könyvtárosi közvetítés nélkül legyen kezdeményezhető, sőt (PCLIB) vonatkoztatható legyen a deziderátaállományra is. *Tiltakozunk ellene!* Sérti ugyanis azt az alapelvet, hogy az olvasó mindig *read-only* jogosultságú felhasználója a rendszernek. Még a TINLIB mérsékeltebb felfogása is – hogy tudniillik az online katalógusban böngésző olvasó látva, hogy a kívánt könyvből nincs szabad példány, előjegyzést vehessen fel a nevére – veszélyes. Ez azt jelenti ugyanis, hogy az adatbázis bizonyos állományaira szóló írási jogosultsággal kell felruházni olyan terminálokat, amelyeket eddig csak olvasási jogosultsággal kellett; nem beszélve itt az esetlegesen elfelejtett előjegyzésekről. Ennek – a hálózatos környezet következtében – az előbbihez képest lényegesen szigorúbbak a *lockolási* feltételei. Egy így kialakított nagy hálózat "leül". (Megjegyezzük, hogy a TINLIB eddig sem a sebességével ejtette ámulatba a nagyvilágot.)

Amint arra Nagy Anna rámutat, a *könyvtárközi kölcsönzés* a fogadó könyvtár részéről speciális eljárást igényel. Ha a könyvtár szigorúan követi a fentebb megfogalmazott elvet az olvasószolgálat logikai helyéről, akkor a könyvtárközi kölcsönzés minden mozzanata mintegy "kipottyan" a rendszerből: a másik könyvtár úgy szerepeltethető, mint az egyik külső raktár.

A konkrét példa

A könyvtár a MÁV Fejlesztési és Kísérleti Intézetének körülbelül harmincezer kötetes könyvtára, a rendszer a D'Lib. A D'Lib a VIXEN Számítástechnikai Kft. és Nemesi Lászlóné copyrightja. Ugyanennek a rendszernek üzemelnek egyes moduljai az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeumban.

Alapkövetelmény volt a rendszerrel szemben, hogy a könyvtár meglévő μ ISIS programját kell felhasználni központi adatbázis-kezelő gyanánt. Ez azonnal meghatározta a fejlesztés fő irányvonalát: olyan modulcsomagot kell kialakítani, amely egy μ ISIS adatbázist vesz körül, tud róla, együttműködik, és integrált rendszert alkot vele. Sok könyvtárnak kapóra jöhet a gondolat.

A VIXEN Kft. a következő hardver-szoftver környezetet javasolta: MS-DOS operációs rendszer, 3.11-es, 20 felhasználós Novell-hálózat, 386-os 120 MB-os tükörwinchesteres szerverrel, "üres" (értsd: merevlemez nélküli) terminálokkal. Fejlesztőeszközként Clipper és Assembler programozási nyelv, valamint a μ ISIS Pascal nyelve állt rendelkezésre.

Alapvető kérdés a Clipper programok és a μ ISIS-állomány kapcsolatának biztosítása. E célból a VIXEN kifejlesztette ISIPACK nevű rutincsomagját, amellyel Clipper programokból lehet μ ISIS-állományokat olvasni, bennük keresni, illetve adatokat a hosszuk megváltoztatása nélkül átírni. (Ez utóbbi lehetőséget a D'Lib egyedül a kölcsönzési rendszerben használja az 1 pozíciós foglaltsági kód írásakor.)

Első döntés: az *adatbeviteli modul*. dBASE-alapú adatbázison futó program, amely tetszőleges adatlap kialakítására ad lehetőséget. A program alatt karbantartott adatbázis rekordképe a szervezés során alakult ki: az összes szerepeltetett rekord *legkisebb közös többszöröse*ként a legkisebb olyan rekord, amelynek minden adatlaprekord a részrekordja. Ugyanezek az adatlapok kerülnek kialakításra a μ ISIS-en belül az ott ismert *worksheet* technikával.

"Alapvetően elhibázott a szerkezete" – állapítja meg Nagy Anna, midőn a D'Lib adatbeviteli alrendszerét ostromozza. Igaza van: a D'Lib az adatbevitelkor semmi olyan támogatást nem nyújt, amelyenket emlegettünk, és nagyon kívánatosnak nevezünk.

Mégis, "alapvetően elhibázott szerkezetével" a D'Lib igen előkelő társaságban van. Az OCDE (Organisation de Coopération et Développement Économiques) könyvtári rendszerének adatbeviteli alrendszere, a *DOC-STAR* teljesen azonos elvek alapján szerveződött: dBASE-alapú, Clipper nyelven írt előtétmodul, amely a központi adatbázistól elszakítva is képes dolgozni.

A hízogó párhuzamtól eltekintve is, gondoljuk meg ennek az "alapvetően elhibázott szerkezetnek" némely előnyeit! Még a magyarországinál összehasonlíthatatlanul jobb helyzetben lévő nyugat-európai könyvtárak sincsenek olyan jól ellátva számítástechnikával, hogy minden otthon dolgozó munkatársnak online kapcsolata legyen a központi adatbázissal.

Egy elkülönített adatbeviteli modul egy floppy hazaadható. Jóllehet, a D'Lib *adatbeviteli alrendszere azonosítójuk alapján tudja, hogy mely rekordok kerültek be a központi adatbázisba*, a VIXEN kidolgozta a modul egy olyan változatát, amely a központi adatbázishoz illesztéstől eltekint. Ilyenkor természetesen a munkát hazaadó vezető könyvtáros felelőssége, hogy semmi se legyen kétszer feldolgozva. Mindenesetre a külső munkatársak számára jónak tűnő megoldás az elkülönített adatbeviteli alrendszer otthoni "telepítése", ahogy ez a MÁV FKI könyvtárban is gyakorlat lett.

Másik előny, hogy az adatbeviteli modullal eo ipso definiálva lett, hogy mi a nóvum: nóvum tudniillik az, ami az adatbeviteli program felügyelete alatt tartózkodik. Ez a "huszárvágás" lehetővé tette, hogy az SDI program csak az adatbeviteli állomány felett végezzen keresést. A könyvtár életritmusának megfelelően az SDI programot mindig közvetlenül az előtt kell futtatni, hogy az adatbeviteli állományt ürítenék (lásd később).

Rögtön felvetődik a probléma: mi a teendő retrospektív feldolgozás esetén. A VIXEN itt csak kerülőutat tud javasolni: az ETO-zást és az osztályozást a μ ISIS-es oldalra kell halasztani a "retro" esetében. Ezzel kikerüljük azt, hogy az SDI során találatok lépjenek föl a "retro" anyagban.

Második döntés: az *átvitel*. Az adatbeviteli állomány felügyelete alól az adatokat a μ ISIS felügyelete alá kell juttatni. A D'Lib erre a μ ISIS *import* funkcióját használja. Mint ismeretes, a μ ISIS ISO 2709 formátumú (röviden ISO-) állományokat fogad. Az átviteli alrendszer központi programja tehát egy dBASE-ből ISO-állományt konvertáló program, amely a VIXEN általános célú *dbf2iso* programjának speciális esete. A menet közben keletkezett ISO-állományok egyúttal archiválási célokat is ellátnak. Átvitelkor az adatbeviteli állomány ürül. Import után az átviteli alrendszer elvégzi még a többes példányok összekapcsolását is – erre a kölcsönzésnél visszatérünk.

Már említettük a harmadik döntést: az *SDI az adatbeviteli állományból dolgozik*. Az illesztéseket az itteni rekordok és a külön tárolt profilok között végzi. Különösen "sikeres" profilok kapcsolódhatnak egyszerre több megrendelőhöz is – e láncolaton hozza össze végül a program a találatot a megrendelővel. A D'Lib SDI programjának különlegessége a balról csonkolható maszk lehetősége a profilban. A profil tárgyszórészében elhelyezett *\$gyulladás* találatot jelez *vakbélgyulladás* és *öngyulladás* tárgyszavakra egyaránt.

A *kölcsönzési modul* leglényegesebb tulajdonsága a monografikus egységcsoportok kezelése. A csoport egyik kitüntetett tagja a törzspéldány, a többiek a duplumok. A törzspéldány rekordja tartalmazza a bibliográfiai leírást, a többieké nem. Duplumrekordok legfeljebb olyan adatokat tartalmaznak, amelyek példányonként eltérnek, ilyen pl. a példány eredete: kerülhetett vásárlás, ajándék, kötelespéldány útján a

könyvtárba stb. Adatbevitelkor a könyvtáros a duplumoknál jelzi a törzspéldány azonosítóját, a törzstől a duplum felé mutató kapcsolatokat a D^rLib SDI veszi fel. A modul kialakításakor az volt a kérdés, hogy a μ ISIS-ből – ne feledjük, ez a program játssza az online katalógus szerepét – mennyi kölcsönzési információt lehessen látni. A fejlesztők számára majdnem a legkényelmesebb döntés született: csak annyit, hogy a példány ki van-e kölcsönözve. Erre a célra a D^rLib egy egypozíciós mezőt használ.

A különben kemény kritikus Nagy Anna "a D^rLib egyik erősségének" nevezi a *kiadványszerkesztő alrendszer*t. Tipográfiai és könyvtári szakmai szempontból egyaránt elfogadható bibliográfiát a hazai piacon ismert könyvtári rendszerek közül egyedül a D^rLib tud készíteni. Elevenítsünk föl néhány nevet a mezőnyből: ALEPH, IBAS IV, PCLIB, TINLIB, VTLS. Nekünk nincs tudomásunk arról, hogy az ez év végére beigért TEXTLIB tervezi-e bibliográfia automatikus előállítását.

A MÁV FKI könyvtárban működő változat két kiadványt állít elő különböző paraméterezés révén, és lényegében ugyanez a program működik az OPKM-ben, ahol ugyancsak két különböző kiadvány előállítására használják.

A D^rLib bibliográfián olyan kiadványt ért, amelynek van egy bibliográfiai leírásokat tartalmazó része, ez a törzs, és van tetszőleges számú *mutatója*. A törzsben és a mutatókban egyaránt *cikkelyeknek* nevezzük az egységeket. A törzs és a mutatók között a kapcsolatot egy *folymatos sorszám* biztosítja, amely a törzs cikkelyein fut végig, és a mutatók cikkelyei ezekre a számokra hivatkoznak.

Mind a törzs, mind a mutatók esetében alapvető kérdés a cikkelyek sorrendje. A törzs esetében ennek elsődleges meghatározója a *szakrend*. A bibliográfia szakrendjét egy úgynevezett *szak törzs* tükrözi. A szak törzs lényegében a *szakcsoportok* felsorolása, amely egy *szakcsoportszám*nak nevezett kódból és a szakcsoportnak a bibliográfiában is megjelenő nevéből áll. A szakcsoportszám egyrészt nem feltétlenül szám (bármilyen kód is lehet), másrészt nem jelenik meg a kiadványban. Az azonos szakcsoportba került cikkelyek esetén egy speciálisan kiválasztott adatelem dönti el a szakcsoporton belüli sorrendet. A D^rLib ezt az adatelemet *ábécés résznek* hívja. Az ábécés rész mindig konkrét adatelem, amelyet a D^rLib két adott adatelem közül választ ki: az elsődlegeset veszi, ha csak nem üres; ha üres, akkor a másodlagosat. Az ábécés részeknek lényegében a Magyar Szabvány szerinti ábécésrendje határozza meg a szakcsoporton belüli sorrendet. A D^rLib tekintetbe veszi, ha az ábécés rész ETO-szám, ekkor az ETO-számokra vonatkozó rendezési szabványhoz igazodik. Felismeri továbbá az ábécés rész elején szereplő esetleges névelőket, speciális jeleket (különböző nyitó zárójelek, idézőjelek stb.), valamint az ábécés rész elején az arab, illetve római számokat – és a betűk elé rendezi őket. A D^rLib a Magyar Szabványtól a rendezés tekintetében két helyen tér el.

1. Nincs tekintettel az úgynevezett *rendező értékű* rész hatáira, például ez a sorrend: *Bod Péter Ákos, Bod Zsolt*; függetlenül attól, hogy a Péter vezetéknev vagy keresztnév. 2. Figyelembe veszi a kötőjelet, nevezetesen úgy, hogy a kötőjel megelőzi a számokat és a betűket; például a D^rLib szerint ez a sorrend: *Szent Györgyi Zsigmond, Szent-Györgyi Albert, Szentgyörgyi Ábel*. Az M. Sz. ugyanerről a három névről így rendelkezik: *Szent Györgyi Zsigmond, Szentgyörgyi Ábel, Szent-Györgyi Albert*.

A mutatók cikkelyeinek sorrendjét az egyes mutatókon belül szintén a mutatócikkelyek ábécés része határozza meg. Alapvető különbség a törzssel szemben, hogy az ábécés a törzsben a cikkely csak egyszer jelenik meg, a többi szakcsoportból csak utalást kap, addig a mutatókban minden cikkely annyiszor fordul elő, ahány ábécés részt tartalmaz. E tekintetben a D^rLib mutatói a KWIC-indexszel mutatnak rokonságot. Ez a rokonság azonban csak elméleti, és igen távoli. A gyakorlatban a mutatócikkely egyetlen tétel (tipikusan a tárgymutatók ilyenek), de elvileg nincs akadálya annak sem, hogy a teljes törzscikkely megjelenjen a mutatóban. Ilyenkor, persze, minnek a törzs?

Miután a megfelelően választott adatokkal lefuttattuk a programot, a kiadvány nyomtatható formában áll rendelkezésre a megfelelő fájlokban. A tartalomjegyzék egy külön fájlban található. A nyomtatás egy egyszerű DOS *copy*t jelent, miután a VIXEN softfontját már letöltöttük valamely HP-kompatibilis lézernyomtatóba.

Adatbeviteli pontatlanságok következtében általában szükség van a kiadvány előállításának újrafuttatására. Amikor a szerkesztő könyvtáros meggyőződött róla, hogy a kiadvány hibátlan, elvégzi a *kiadványzárásnak* nevezett műveletet: ez akadályozza meg, hogy a következő szám anyaga a legutóbbival összekeveredjen.

Utoljára említjük a *katalóguscédula-modult*. A MÁV FKI könyvtára eredetileg nem tartott rá igényt, később azonban a VIXEN üzembe állította. A modulnak tús és lézernyomtatós változata van. A MÁV FKI könyvtárában, valamint a Képzőművészeti Főiskola könyvtárában tús változat működik. Az OPKM-ben ugyanennek a programnak a lézeres változata üzemel. Mindkét változat terméke sokszorosítható Copymat másolóval egyenesen katalóguscédulára. A tús verzió ezenfelül lehetőséget ad arra, hogy a nyomtatóba fűzhető *leporelló* rendszerű katalóguscédulakartonra közvetlenül nyomtassuk.

Összegzés

- A D^rLib rendszernek elvitathatlan ereje
- ▶ a Clipper modulok organikus kapcsolata a μ ISIS adatbázissal, vagyis az ISISPACK nyújtotta lehetőségek,
- ▶ a szerencsés maszk-kialakíthatóság az SDI-ban,
- ▶ a többpéldányok és az előjegyzések kezelése a kölcsönzésben,

► a bibliográfiakeresztő alrendszer.
Ezekben a vonatkozásokban megfelel a fentebb kitűzött elveknek, mintegy azokat demonstrálja.

Tagadhatatlan hátránya ugyanakkor

- a leltári rész teljes hiánya,
- a könyvtáros az adatbevitel során minden támogatás nélkül marad,
- nincs a rendszeren belülről leveleznyelhető mentési opció.

Magyaráztatul szolgálhat, ha ugyan érdekes, hogy a D'Lib moduljai egyes korábbi, eltérő igényeknek megfelelően és keretek között fejlődtek ki, amely igények és keretek nem serkentették, illetve nem tették lehetővé az ez irányú fejlesztést. A jövő útja a VIXEN számára mindenképpen az, hogy kifejlessze folyóirat-érkeztetési célokra is alkalmas leltári alrendszerét, az adatbevitel tetszőleges pontján igénybe vehető teauruszműveletekkel támogassa a feldolgozó könyvtárost, s végül megnyugtató backup funkcióról gondoskodik a μ ISIS-en kívüli állományok mentésére.

Az online teauruszt illetően minden lehetőség adott: a VIXEN az OPKM-ben kifejlesztette vBASE munkanevű teauruszkezelőjét [4]. Ugyanitt üzemel a

Horváth Tibor által magyar nyelvre adaptált PRECIS rendszer. Prószék Gábor, az OPKM munkatársa egy, a Közös Piac számára lefolytatott projekt keretében létrehozta a magyar nyelv morfológiai elemzőjét. Együtt lenni látszanak az építőkövek. Az az érzésünk, belátható közelségben az út vége. Ha eljutunk oda, kezünkben a "most amazing" szoftver. Egy alkotás, amely igazán lenyűgöző.

Irodalom

- [1] MOHAI Lajos: "A Szirén" könyvtárkezelő programrendszer. Könyvtáros, 42. köt. 2. sz. 1992. p. 70–73.
- [2] ALFÖLDINÉ DÁN Gabriella–DEMMLER Walterné: HungALIS – a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Központi Könyvtárának automatizált könyvtári rendszere. TMT, 38. köt. 9–10. sz. p. 388–394.
- [3] NAGY Anna: D'Lib "komplex" könyvtári szoftver – Összehasonlító elemzés és szakvélemény. Belső használatra, 1992.
- [4] GÓCZA Gyuláné: Zenei és könyvtári programok Gyulán. Könyvtáros, 42. köt. 1. sz. 1992. p. 17–20.

Rendezvénynapló

TECHFILM '92

30. Nemzetközi Tudományos és Műszaki Film- és Videofilm fesztivál

Hradec Králové (Cseh és Szlovák Köztársaság),
1992. november 16–19.

Szervező: Infor Film Service, K. F.

TECHFILM '92

Jindřišská 34, 11207 Praha 1
ČSFR

16. Online információs találkozó

London, 1992. december 8–10.

Szervező: Learned Information Ltd.

Woodside

Hinksey Hill

Oxford OX1 5AU

Tel.: (44) 865 730275

Fax: (44) 865 736354

13. Nemzetközi Konferencia az Információs Rendszerekről

Dallas, USA, 1992. december 13–16.

Téma: A 2001. év: az információs technológia odisszeája

Szervező: Dr. Blake Ives

Management Information Sciences Department

Edwin L. Cox School of Business

Southern Methodist University

Dallas, Texas 75275-0333 USA

Tel.: (214) 692-3252

Fax: (214) 692-4099

"Új információs technológiák a könyvtárakban" szeminárium

Riga (Lettország), 1993. január 26–28.

Szervező: Lett Akadémiai Könyvtár

Ilgā Sveice

4, R. Wagner Str.

226376 Riga

INFO '93 Nemzetközi Információs Konferencia Havanna, Kuba

1993. május 3–7.

Szervező: Kubai Tudományos Akadémia

Tudományos és Műszaki Információs Intézete

Hunberto Arango Sales

President, Organizing Committee

Apdo, Postal 2019

Cód, Postal 10200

La Habana – Cuba

Tel.: 62-6501, 603411 ext 1380, 1336

Fax: (537) 625604, 625605, 228328

Nemzetközi szimpózium a könyvtár- és információtudomány elméletének és gyakorlatának fejlődéséről

Wuhan (Kína), 1993. május 21–25.

Szervező: Central China Normal University

Wuhan

430070 P. R. China

Fax: 86 (027) 716070

Telex: 40215 hzsd cn